

В. А. Сачук,
аспірант, Національний університет ДПС України

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуті особливості формування системи закладів освіти в Україні та визначено перспективи їх розвитку. Розкрито вплив факторів формування системи закладів освіти на процес формування ними фінансових ресурсів.

The article deals with feature of forming system establishments of education in Ukraine and certainly prospects of their development. Influence of factors of forming of the system establishments of education is exposed on the process of forming by them financial resources.

ВСТУП

Освіта у сьогоденні умовах розвитку України — практично єдиний легальний механізм, який діє в напрямі соціального вирівнювання, а конкретніше — зрівнювання шансів на успіх не просто в ринковому суспільстві, але в небагатому та нестабільному ринковому суспільстві, такому як українське.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема освіти є однією з домінуючих у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених, про що свідчить велика кількість досліджень у цьому напрямі, зокрема Л. Деєвої, О. Дмитрусенко, Ф. Кумбса, О. Кратт, Е. Лібанової, А. Михальова, І. Ольховика, В. Польшакова, Ю. Сергєєвої, В. Стражева та ін. Однак подальші дослідження щодо перспектив розвитку системи закладів освіти та факторів формування їх фінансових ресурсів потребують поглиблення досліджень. Тому метою нашої статті визначено дослідження передумов фінансових ресурсів системи закладів освіти в Україні.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Досліджуючи формування і використання фінансових ресурсів закладів освіти, необхідно виходити із

принципу системності і розглядати наявні заклади освіти не як просту сукупність, а як систему. Використання системного підходу зумовлено впливом ряду факторів, які чинять не тільки відособлений вплив на кожен окремий сектор системи закладів освіти, але й при взаємодії генерує певні ефекти, які чинять вплив на всю систему закладів освіти (рис. 1).

Формування сучасної системи закладів освіти відбувається у специфічних умовах, вплив яких зумов-

лений тим, що Україна тривалий період часу перебувала під владою різних держав, що не змогло не залишити певний слід у традиціях освіти. Також вагомий вплив на перебудову системи освітніх закладів в Україні чинить спадщина СРСР, найбільший вплив відчувається на системі бюджетного фінансування, яке до цих пір носить затратний характер.

Формування системи освіти в Україні зумовлено також специфікою її геоложення. Важливим, поперше, є те, що тривале перебування України і Росії у межах єдиної держави та подальші зв'язки між ними у різних аспектах економічного, політичного, громадського життя обумовили наявність загальних ознак у системах вищої освіти двох країн. По-друге, це історично сформована спільність розвитку України й інших держав у контексті європейської субкультури. Традиції вітчизняної вищої школи сформовані під впливом найдавніших вищих шкіл Великої Британії, Франції та Німеччини. По-третє, оскільки лідерські позиції у сучасному світовому співтоваристві займають Сполучені Штати Америки, то основні тенденції розвитку вищої освіти багато в чому визначаються їхніми діями [1, с. 90—91].

В той же час у світі інтеграційних та глобалізаційних процесів, системі закладів освіти в Україні не можна розглядати ізольовано, тому що відчутні впливи на неї чинять освітні системи країн-сусідів. Здійснюючи розбудову вітчизняної системи освітніх закладів, необхідно ретельно вивчати зарубіжний досвід з метою не тільки запозичити щось корисне, але й уникнути помилок, які вже були кимось здійснені.

Починаючи з другої половини ХХ століття, у Світовій освітній системі стали проявлятися і наростати все більш серйозні кризові явища [2]. Цілий ряд авторитетних форумів,

Рис. 1. Система закладів освіти

Таблиця 1. Динаміка закладів освіти в Україні

Рік	Кількість дошкільних закладів, тис.	Відсоток охоплення дітей відповідного віку	Кількість загальноосвітніх закладів, тис.	Кількість учнів, тис.	Кількість вищих навчальних закладів		Кількість студентів у закладах, тис.	
					I–II рівня акредитації	III–IV рівня акредитації	I–II рівня акредитації	III–IV рівня акредитації
1990/91	24,5	57	21,8	7132	742	149	757,0	881,3
1991/92	24,4	55	21,9	7102	754	156	739,2	876,2
1992/93	23,8	51	22,0	7088	753	158	718,8	855,9
1993/94	23,2	49	22,1	7096	754	159	680,7	829,2
1994/95	22,3	47	22,3	7125	778	232	645,0	888,5
1995/96	21,4	44	22,3	7143	782	255	617,7	922,8
1996/97	20,2	41	22,2	7134	790	274	595,0	976,9
1997/98	18,4	38	22,1	7078	660	280	526,4	1110,0
1998/99	17,6	38	22,1	6987	653	298	503,7	1210,3
1999/00	17,2	39	22,2	6857	658	313	503,7	1285,4
2000/01	16,3	40	22,2	6764	664	315	528,0	1402,9
2001/02	15,7	41	22,2	6601	665	318	561,3	1548,0
2002/03	15,3	48	22,1	6350	667	330	582,9	1686,9
2003/04	15,0	49	21,9	6044	670	339	592,9	1843,8
2004/05	14,9	50	21,7	5731	619	347	548,5	2026,7
2005/06	15,1	51	21,6	5399	606	345	505,3	2203,8
2006/07	15,1	53	21,4	5120	570	350	468,0	2318,6
2007/08	15,3	56	21,2	4857	553	351	441,3	...

Джерело: офіційний веб сайт Держкомстату України

присвячених даній проблемі, констатував загальність і системний характер даної проблеми (1967 р. — конференція в США за участю 52 країн; 1992 р. — конференція ООН в Ріо-де-Жанейро, 180 країн; 1997 р. — конференція в Палермо "Європейська програма змін у вищій освіті у XXI столітті"; 2002 р. — форум у Мінську під егідою ЮНЕСКО за участю країн СНД і т.д.) [4, с. 13].

Показовою є реакція конгресу і уряду найбагатшої країни світу — США на кризу своєї освітньої системи. У даній країні у 1990—1994 рр. прийняті масштабні федеральні програми, спрямовані на подолання цієї кризи, в яких освіта трактується "прихованим скарбом", який має розсунути межі росту цивілізації і культури. Був оголошений справ-

жній "хрестовий похід" на проблеми стандартизації в галузі освіти і тестування, якими зайнятий спеціально створений з цієї метою "Національний комітет з освітніх стандартів і тестування" з бюджетом, який склав у 2000 р. 22 млрд дол. США, що майже в 30 разів перевищило бюджет всієї системи освіти в Росії [11]. Тобто, визначаючи освіту одним з пріоритетів національного розвитку, США відповідним чином підкріпили це фінансово.

Такі енергійні заходи справили позитивний вплив на стан освіти у США. Якщо в кінці 80-х рр. минулого століття, за власним визнанням американських аналітиків, США відставали від СРСР, Німеччини і Китаю по природничо-науковому і технічному циклам дисциплін, то

вже до 2000 р. ситуація кардинально змінилася. У 2002 р. Єврокомісія опублікувала рейтинг країн із 3300 університетів світу, підготовлений групою авторитетних і незалежних експертів із Шанхаю. У цьому рейтингу в числі 50 кращих університетів світу 35 виявилися американськими, з європейських у першу десятку увійшли тільки Оксфорд, Лондонський університет — на 11 місці, всесвітньо відомий Утрехтський університет посів тільки 40 місце [4, с. 14].

Протягом останніх 15 років США із аутсайдерів стали абсолютним лідером з продажів освітніх послуг решті світу, збільшивши приєм іноземних студентів з 19,6 тис. чоловік у 1990—1991 рр., до 583 тис. чоловік у 2002—2003 рр. Чистий дохід від перебування у США іноземних студентів та їх сімей у 2002—2003 рр. склав 12,851 млрд дол. США, або 22043 дол. США на одного студента. Таким чином, бюджетні кошти, які були витрачені на реформу освіти, повернулися з відсотками, причому виграла не тільки сфера освіти, але й економіка у цілому.

Але було б помилкою думати, що на глобальному ринку освітніх послуг є місце тільки великими і багатим державам. Навпаки, тут по відносним показникам дивують якраз невеликі і навіть крихітні держави. Якщо у американських вузах біля 4% студентів — іноземці, то у карликовій державі Східної Азії Макао у наборі 2002—2003 рр. виявилось 67% студентів-іноземців, на Кіпрі — 29, в Катарі — 21% [5, с. 118—123].

Успіх країни на світовому ринку освітніх послуг залежить не стільки від її розмірів, скільки від співвідношення "ціна — якість" освіти, мовних бар'єрів, умов перебування іноземців, ефективності інноваційних освітніх технологій та багатьох інших факторів.

Абітурієнтів та студентів, які мають здібності та мотивацію до здобуття, наприклад, вищої освіти, в першу чергу, цікавлять якість освітньої діяльності вищого навчального закладу, його престиж в системі сприяння працевлаштуванню після закінчення навчання, подальше просування по кар'єрі, соціальний захист на ринку праці. Адміністрація вищого навчального закладу мотивує свою діяльність на забезпечення навчально-виховного процесу відповідними ресурсами для надання якісних освітніх послуг, соціальне партнерство з роботодавцями, сприяння працевлаштуванню випускників, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Динаміка кількості закладів освіти в Україні представлена у табл. 1.

Із даних, представлених у таблиці 1, видно, що кількість дошкільних закладів освіти постійно зменшувалася до 2005 р., а потім стабілі-

Таблиця 2. Структура вищих навчальних закладів у 2007 р. за типами

Типи вищих навчальних закладів	Абсолютні виміри		Структура, відсотки		Чисельність студентів з розрахунку на один заклад
	Кількість	Чисельність студентів	Частка вищих навчальних закладів	Частка чисельності студентів	
Університети	184	1775810	20,0	63,7	9651
Академії	58	361611	6,3	13,0	6235
Інститути	125	191548	13,6	6,9	1532
Консерваторії	1	415	0,1	0,0	415
Коледжі	199	176178	21,6	6,3	885
Технікуми	210	224335	22,8	8,1	1068
Училища	143	56685	15,5	2,0	396
Всього	920	2786582	100,0	100,0	3029

Джерело: офіційний веб сайт Держкомстату України

Таблиця 3. Структура вищих навчальних закладів за формами власності

Типи ВНЗ	Абсолютні виміри			Структура, відсотки			Чисельність студентів з розрахунку на один заклад		
	Держ.	Ком.	Прив.	Держ.	Ком.	Прив.	Держ.	Ком.	Прив.
Університет	140	6	38	28,0	2,7	19,1	11141	2798	5245
Академія	47	2	9	9,4	0,9	4,5	6024	3695	7897
Інститут	40	5	80	8,0	2,3	40,2	1817	2244	1346
Консерваторія	1	0	0	0,2	0,0	0,0	415	0	0
Коледж	66	78	55	13,2	35,3	27,6	1202	795	633
Технікум	192	4	14	38,4	1,8	7,0	1091	546	904
Училище	14	126	3	2,8	57,0	1,5	533	380	460
Всього	500	221	199	100,0	100,0	100,0	4424	667	2145

Джерело: офіційний веб сайт Держкомстату України

зувалася, позитивним є те, що стабілізація відбулася паралельно із збільшенням відсотку дітей, які ці заклади охоплюють. Кількість загальноосвітніх закладів зменшується, паралельно зменшується кількість учнів, що було зумовлено погіршенням демографічної ситуації в Україні. Кількість вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації зростає, паралельно відбувається зменшення кількості вищих закладів освіти I—II рівня акредитації. Аналогічні тенденції спостерігаються у кількості студентів у закладах освіти відповідного рівня акредитації.

Загалом у системі формування закладів освіти прослідковуються наступні тенденції:

- зростання кількості освітніх закладів, відкриття філій зарубіжних ВНЗ;
- розвиток системи недержавної освіти, де навчальні заклади створюються окремими фізичними особами, організаціями, громадськими об'єднаннями і профспілками;
- розширення контингенту сту-

дентів за рахунок відкриття регіональних філій вітчизняних вищих навчальних закладів.

Найбільш невизначена ситуація складається у секторі вищих закладів освіти. Структура та потужність мережі вищих навчальних закладів відображена у табл. 2.

Дані таблиці 2 свідчать про наявність великої кількості вищих навчальних закладів в Україні, найбільшу питому вагу займають університети, найменшу — академії (не враховуючи консерваторії). Зважаючи на невеликий контингент училищ та коледжів та подальші демографічні тенденції в Україні можливими будуть зміни у структурі закладів освіти з подальшим об'єднанням таких закладів освіти між собою або з університетами чи інститутами. Це, безперечно, позначиться на особливостях формування і використання ними фінансових ресурсів.

Разом із переходом до ринкової системи господарювання відбулися зміни у структурі форми власності вищих навчальних закладів (табл. 3).

Структура та потужність вищих навчальних закладів суттєво залежить від їх форми власності. Середній контингент студентів вищих навчальних закладів усіх типів державної власності становить 4,4 тисяч осіб, приватної — 2,1 тисяч осіб та комунальної — лише 0,7 тисяч студентів. На підставі аналізу вимірів середнього контингенту студентів до малочисельних типів вищих навчальних закладів за формами власності слід віднести: державний сектор — училища (533 студенти), комунальний — училища та технікуми (відповідно, 380 та 546 студентів), приватний — училища та коледжі (відповідно 460 та 633 студенти).

Таким чином, ми погоджуємося, що тенденції розвитку вітчизняної вищої освіти мають яскраво виражений екстенсивний характер, а освітня політика спрямована на всяляке сприяння розширенню студентського контингенту [1, с. 94]. В першу чергу, це зумовлено можливістю отримати додаткові фінансові ресурси. Така ситуація характерна не тільки для приватних закладів освіти, але і для державних та комунальних, які всяляко намагаються розширити контингент студентів, які навчаються за контрактом.

Певний вплив на формування описаної ситуації чинить спадок СРСР. Основними ознаками радянської вищої освіти, які сформувалися до моменту кінця існування СРСР, можна назвати:

- централізована система управління вищими навчальними закладами у поєднанні з територіально-галузевим управлінням;
- пріоритетне використання російської мови як основної мови навчання;
- переважний розвиток технічного і природничо-наукового напрямів;
- комуністична ідеологізація змісту гуманітарних і соціально-економічних наук;
- стабільність фінансування;
- безкоштовність отримання [10].

До перерахованих ознак відношення склалося неоднозначне, однак стабільність серед дослідників досягнута лише стосовно необхідності перебування системи закладів освіти в Україні та їх фінансування. З цієї точки зору дві останні ознаки (стабільність фінансування за рахунок бюджету та безкоштовність отримання) слугують своєрідними перепонами у подальшій розбудові системи закладів освіти.

Одним з радикальних шляхів розвитку вітчизняної системи освіти є її корінна перебудова відповідно до деякого стандарту світової системи освіти. Слід зауважити, що

Таблиця 4. Трансформація системи вищої освіти

Фактори	Прояви у соціально-економічній сфері	Прояви у системі вищої освіти
Соціальні	Демоніполізація ролі держави	поява недержавного сектору вищої освіти; нові типи навчальних закладів; децентралізація управління освітою; академічні свободи у вниз; студентське самоврядування
Економічні	Перехід до ринкової економіки	комерціалізація (платна) освіти; збільшення джерел фінансування; введення нових спеціальностей; перегляд структури і змісту вищої освіти
Ідеологічні та культурні	Затвердження ідей нової державності, розвиток та укріплення національної ідеї	зникнення комуністичної ідеології в освіті; введення групи соціально-політичних дисциплін; значне розширення освітньої галузі для національної мови і культури; розробка і запровадження національної ідеології
Цивілізаційні	Усвідомлення ролі і значення науки в суспільстві	масова вища освіта; попит на гуманітарні дисципліни; інформаційні технології в освітньому процесі;
Демографічні	Зменшення кількості населення, «старіння нації»	кількісні і якісні зміни викладацьких кадрів

Джерело: 8, с. 82

Таблиця 5. Ієрархія цінностей українського суспільства

Цінність	Усього	Рівень пріоритетності		
		перший	другий	третій
Здоров'я	93,9	78,6	12,9	2,4
Сім'я, діти	77,5	15,5	56,7	5,3
Матеріальний добробут	58,6	2,7	17,2	38,7
Упевненість у майбутньому	39,5	1,5	6,6	31,4
Робота, кар'єра	12,6	1,0	3,1	8,5
Соціальна справедливість	8,7	0,3	1,3	7,1
Освіта	4,6	0,3	1,4	2,9
Друзі, спілкування	4,6	0,1	0,8	3,7

Джерело: 3, с. 124

єдиного світового стандарту не існує. А словосполучення "світова система освіти" суперечливе по своїй суті. Якщо така і є, то вона є конгломератом різномірних і різнотипних національних освітніх структур, а тому не може вважатися системою. Тому Україні необхідно обрати власний шлях, з урахуванням ключових факторів, які мають лежати в основі реформ.

В основі реформи освіти лежить декілька ключових факторів, які властиві всім системам вищої освіти постсоціалістичних країн (табл. 4) [9].

В той же час, на наш погляд, реформування системи закладів освіти в Україні має відбуватися з урахуванням системи цінностей населення (табл. 5).

Дані, представлені у таблиці, свідчать, що освіта, на жаль, не посідає належного місця в системі цінностей населення України — пріоритетною її вважають лише 4,6% опитаних. В той же час населення цілком адекватно реагує на прямо пропорційний зв'язок між рівнем освіти і доходами: що вищим є рівень освіти, то вищими є сукупні доходи і меншою частка натуральних доходів у них. Тому справедливо припустити, що на сучасному етапі розвитку України населення буде мати мотивацію до здобуття освіти, навіть за власний рахунок.

Попри зростання попиту на кваліфікованих робітників, усе ще не відновлено традиції здобуття професійно-технічної освіти. Значною мірою це пов'язано з домінуванням у переважної більшості і молоді, і батьків упередженості проти робітничих спеціальностей, упевненості в їхній не престижності й не перспективності щодо кар'єрного зростання [3, с. 126].

Ще одним важливим фактором реформування освіти в Україні є демографічна ситуація та стан міграційних потоків. Низький рівень оплати праці змушує значну частину населення шукати роботу за межами

України. За різними оцінками 2,5 — 3 млн осіб у середньому упродовж 6 місяців працюють за кордоном. Сама по собі масштабна трудова міграція — досить поширене явище в бідних країнах, це важлива складова процесу їхньої інтеграції у глобальні ринки, зокрема ринок праці.

Зрозуміло, що у кожній країні-донорі міграційний вплив не тільки зменшує чисельність населення, головним чином економічно активного, а й призводить до зниження народжуваності. Проте слід мати на увазі, що переважно донорами є країни з доволі високим рівнем народжуваності і, відповідно, низьким рівнем демографічного старіння. Україна ж у цьому сенсі від них істотно відрізняється, до того ж більшість мігрантів, особливо тих, хто працює в країнах ЄС, відверто прагне залишитися там назавжди. А оскільки виїжджають переважно молоді, освічені, активні особи, їх повернення завдає великої шкоди і демографічному, і освітньому, і трудовому потенціалу України. Отже, нехтування необхідністю змінити політику оплати праці спричиняє те, що багатомільйонні бюджетні витрати на вищу освіту фактично спрямовуються на підтримку економіки інших країн [3, с. 133].

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна виділити дві домінуючі загрози для розвитку системи вітчизняних закладів освіти. По-перше, не надто висока престижність вітчизняних закладів освіти в очах іноземців (переважно це стосується вищих закладів освіти). По-друге, посилення міграційних потоків з України, а також погіршення демографічної ситуації можуть призвести до того, що у недалекому майбутньому просто не буде когось вчити.

Обидві тенденції мають негативний вплив на формування фінансових ресурсів закладів освіти. Зважаючи на демографічну кризу в Україні, вітчизняним закладам освіти,

у першу чергу вищим, необхідно частково переорієнтуватися на іноземного споживача, шляхом поширення російсько і англомовного навчання. Також необхідно підняти якісний рівень освіти, що зробить здобуття освіти в Україні більш престижним.

Що стосується другої тенденції, то вона негативно позначиться на формуванні фінансових ресурсів дошкільних та загальноосвітніх закладів освіти. Навіть якщо припустити, що відбуватиметься їх 100% фінансування за рахунок бюджетних коштів, то через зменшення кількості дітей такі заклади освіти просто будуть закриватися.

Перспективою подальших досліджень визначено пошук альтернативних джерел формування фінансових ресурсів системи закладів освіти.

Література:

1. Кратт О., Дєєва А. Характер розвитку вітчизняної та закордонної сфер вищої освіти // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 6. — С. 89—95.
2. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире: Системный анализ. — М.: Прогресс, 1970.
3. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства // Економіка України. — 2008. — № 10. — С. 120—135.
4. Михалев А.С. Противоречия группового способа обучения и инновации для их преодоления // Инновационные образовательные технологии. — 2007. — № 1(9). — С. 13—23.
5. Ольховик И.В. Международный рынок образовательных услуг // Экономика и управление. — 2006. — № 4. — С. 118—123.
6. Офіційний веб-сайт Держкомстату України/ www.ukrstat.gov.ua
7. Польшаков В.І., Дмитрусенко О.І. Модель управління вищим навчальним закладом // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. — Вип. 6 / Відп. ред. О.П. Степанов. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 418.
8. Сергеева Ю.И. Развитие системы высшего образования Республики Беларусь в новых политических и социально-экономических условиях построения независимого государства (конец XX начало XXI века) // Инновационные образовательные технологии. — 2007. — № 2(10). — С. 81—89.
9. Стражев В.В. О советском высшем образовании // Высшая школа. — 2005. — № 2. — С. 7—24.
10. Стражев В.В. Основные тенденции развития образования в государствах — участниках СНГ // Высшая школа. — 2005. — № 1. — С. 3—9.
11. Фатхудинов Р.А. Инновационный менеджмент. — СПб., 2004.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2009 р.